

راهکارهای تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان در قرآن و احادیث

سید مسعود عمرانی*

استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد

حسین افسر دیر**

دانشجوی دکترای علوم قرآن و حدیث دانشگاه تهران

مرجان سادات عمرانی***

دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث مرکز آموزش‌های الکترونیکی دانشگاه

قرآن و حدیث، قم

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۶/۱۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۳/۱۰)

چکیده

نوجوانان احساسات پُر تلاطم و متغیر دارند. لذا برای اینکه بتوان از آنها افرادی متعهد به انجام وظایف خود و رعایت حقوق دیگران پرورش داد، باید در کنار روش‌های تربیت اجتماعی، از راهکارهای تربیت عاطفی نیز استفاده نمود تا آموزش‌ها عمیق‌تر و اثرپذیرتر گردد. در قرآن و احادیث، دو شیوه کلی تربیت اجتماعی و عاطفی تربیتی مشاهده می‌شود: الف) توصیه‌های لازم به والدین و مربیان برای تربیت نوجوانان؛ مانند: تکریم و احترام‌متربی، مدارا کردن با متربی، محبت کردن به متربی، توجه دادن متربی به سر و وضع ظاهر، اعتدال و میانه‌روی با متربی، آموزش آداب معاشرت به متربی، آمادگی متربی برای تشکیل خانواده، ارائه الگو به متربی، تشویق و تنبیه متربی. ب) آموزش‌های مورد نیاز نوجوانان برای تربیت اجتماعی و عاطفی که شامل آموزش‌های نظری مانند شناخت رفتارها و مهارت‌های مثبت، از جمله خوش‌اخلاقی، رعایت ادب، تعدیل غرائز، عفو و گذشت، خیرخواهی برای دیگران، نیکو سخن گفتن و نیز شناخت رفتارها و مهارت‌های منفی، از قبیل بدگمانی و سوءظن، خودخواهی، تحقیر، کوچک شمردن دیگران و... و شامل آموزش‌های عملی از جمله اعتماد به نفس و تقویت اراده، مبارزه با عادات ناپسند، تفکر و آگاهی، دوست‌یابی و مسئولیت‌پذیری است.

واژگان کلیدی: نوجوان و جوان، تربیت عاطفی، تربیت اجتماعی، مسئولیت‌پذیری، کنترل عواطف.

---

* E-mail: Seyedmasoudemrani@yahoo.com

** E-mail: h.afsardyr@ut.ac.ir

*** E-mail: marjanomrani124@yahoo.com (نویسنده مسئول)

مقدمه

مرحلهٔ نوجوانی فرصتی بزرگ و طلایی است و از بهترین نعمت‌های خداوندی است که با استفاده از آن می‌توان سعادت و موفقیت خود را تأمین کرد. این دوران، دیگر برگشتی ندارد و قدرت، قوت، زیبایی، عشق و امید آن مورد آرزو و حسرت همهٔ پیران است و قدرت آن هنگامی معلوم می‌شود که از دست می‌رود (ر.ک؛ قائمی، ۱۳۷۸: ۱۵). چنان‌که امام علی^(ع) نیز فرموده‌اند: «دو چیز است که قدر و قیمت آنها را نمی‌شناسد، مگر کسی که آن دو را از دست داده باشد؛ یکی جوانی و دیگری تندرستی و عافیت است» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۲۴). همچنین، در همین راستا، رسول اکرم^(ص) می‌فرماید: «در قیامت هیچ بنده‌ای قدم از قدم بر نمی‌دارد، مگر اینکه از او سؤال می‌شود که عمرش را در چه کاری صرف نموده است و جوانیش را در چه راهی تمام کرده است» (ابن بابویه قمی، ۱۳۶۲: ۲۵۳).

صفحهٔ اندیشهٔ نوجوان مانند یک لوح سفید، از نقش‌های خوب و بد اجتماعی خالی است و رنگی به خود نگرفته است. نوجوانی که تازه از محیط محدود کودکی خارج شده است و می‌خواهد در محیط وسیع اجتماع قدم بگذارد، باید مراقب باشد که عناصر فاسد اجتماع در روان وی نفوذ نکنند و صفحهٔ پاک خاطر خود را به رنگ ناپاکی نیالایند؛ چنان‌که که امام علی^(ع) نیز فرموده‌اند: «دل نوجوان مانند زمین آماده‌ای است که از هر سبزه و گیاه خالی است. هر بذری که در آن افشاند شود، به خود می‌پذیرد و در آغوش خود به خوبی می‌پرورد» (ابن شعبهٔ حرّانی، ۱۴۰۴ ق: ۶۸).

با توجه به مفهوم‌شناسی تربیت عاطفی در روانشناسی، این واژه به معنای هوش هیجانی به کار برده شده است. نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که هوش هیجانی تا حدّ زیادی با ارتباطات اجتماعی و نحوهٔ تعامل با دیگران در ارتباط است و در مهارت‌های اجتماعی، نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای دارد و رشد مهارت‌های اجتماعی در روابط بین فردی، نیازمند سلامت عاطفی-روانی و هوشمندی هیجانی است. بنابراین، لازم است

خُلق و خو و هیجان‌های نوجوانان در کنار تربیت اجتماعی آنان از سوی والدین و مربیان مورد توجه و آموزش قرار گیرد (ر.ک؛ مرزوقی و اناری‌نژاد، ۱۳۹۰: ۳۵-۵۰).

تاکنون در زمینه تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان، پژوهش‌هایی صورت گرفته است که مهم‌ترین این پژوهش‌ها چنین است:

الف) تربیت اجتماعی (مراتب تربیت اجتماعی) از آقای محسن ایمانی (ر.ک؛ ایمانی، ۱۳۶۷: ۴۰-۴۳).

در این تحقیق، به مراتب تربیت اجتماعی، از قبیل تنظیم و هدایت رفتارهای اجتماعی و اثرات خانواده در شکل‌گیری رفتار اجتماعی فرد، اینکه یک خانواده چگونه در جامعه به صورت واحد اجتماعی سالم با تأثیر بسیار سازنده عمل می‌کند و نیز بر تأثیر همسالان در رفتار افراد پرداخته شده است.

ب) مقالات تبیین روش‌های تربیت اجتماعی در نهج‌البلاغه از محمدعلی افخمی اردکانی (ر.ک؛ افخمی اردکانی، ۱۳۸۶: ۹-۳۹).

در این تحقیق، ابتدا به ارائه تعریف و تربیت اجتماعی بر اساس سخنان حضرت علی^(ع) پرداخته شده است و به استفاده از روش‌های پرهیز از تحقیر، ابراز توانایی و تعامل که باعث عزت نفس انسانی می‌شود و نیز به تربیت اجتماعی پرداخته شده است و به روش‌های تغییر موقعیت و الگوسازی و امر به معروف نیز تأکید گردیده است.

ج) تربیت اجتماعی؛ نقش خانواده در تربیت اجتماعی از آقای محسن ایمانی (ر.ک؛ ایمانی، ۱۳۶۷: ۳۶-۳۸).

در این تحقیق به موارد متعددی پرداخته شده است؛ از جمله: تأثیر مثبت خانواده در رفتار صحیح و شایسته، سازگار بودن کودکی که از محبت والدین برخوردار می‌باشد، تنبیه‌های بی‌مورد و مکرر و رفتارهای غیراجتماعی و ضد اخلاقی والدین باعث ناسازگاری فرزندان می‌شود، تشویق کودک به داشتن رفتارهای مثبت باعث تداوم بیشتر

این گونه رفتارها می‌شود و نیز به دیگر عوامل مؤثر خانواده در تربیت فرزندان اشاره شده است.

د در آمدی بر تربیت اجتماعی در سیره معصومین^(ع) از محمد منصورنژاد (ر.ک؛ منصورنژاد، ۱۳۸۴: ۷-۴۰).

در این تحقیق، علاوه بر نگاه عقلی به موضوع تربیت اجتماعی با توجه به قرآن و سنت، موضوعات زیر را نیز مورد بررسی قرار داده است. مبانی عقلی و نقلی تربیت اجتماعی، تربیت سه بُعد عقل، قلب و جسم در تربیت اجتماعی و نهایتاً راهکارهایی برای رسیدن به ادای وظایف اجتماعی.

ه تربیت نوجوان در مکتب اسلام؛ مشکلات عاطفی نوجوان از محمد غفرانی (ر.ک؛ غفرانی، ۱۳۵۸: ۱۴-۱۹).

در این تحقیق، ابتدا به علایم و خصایص روانی و اجتماعی نوجوان پرداخته شده، سپس مشکلات عاطفی نوجوان و عوامل آن بررسی شده است و در نهایت، به بهداشت روانی نوجوان پرداخته است و اثرات مثبت آن مطرح می‌گردد.

و ملاحظاتی در باب تربیت نوجوان از رجبعلی مظلومی (ر.ک؛ مظلومی، ۱۳۶۵: ۳۸-۳۹).

در این تحقیق، به روش‌های تربیت نوجوان از سوی مربی و بُعد درونی شدن این تربیت‌ها اشاره می‌کند و به اصالت فرزند بر اساس باورها تکیه دارد تا در او بینش ایجاد شود و نیز بیان شده که نوجوان باید مسئولیت را تجربه کند؛ تجربه‌ای که پایه بصیرت مکتبی و تعقل دارد.

ز مشکلات جوانان و تأثیر رفتار والدین در تربیت آنها از علی وفادار (ر.ک؛ وفادار، ۱۳۸۵: ۸۳-۱۰۲).

در این تحقیق، به تربیت جوانان و نوجوانان و ارزش‌های تربیتی پدر و مادر و خانواده در ایجاد عزت نفس پرداخته شده، درباره چگونگی شکل‌گیری هویت نوجوان رهنمودهایی از اسلام بیان شده است.

با توجه به مطالب فوق، پرسش‌هایی که در این پژوهش به دنبال پاسخ آن هستیم، چنین است:

۱- والدین و مربیان چه راهکارهایی نسبت به تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان باید انجام دهند؟

۲- برای تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان چه آموزش‌هایی باید به نوجوانان داده شود؟
در این مقاله، از قرآن و احادیث ائمه معصومین^(ع) به عنوان بهترین منبع ارائه شیوه تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان استفاده شده است. در این مقاله، آیات و احادیث بیان شده به دو صورت بیان شده است: مواردی صرفاً مختص نوجوان و جوان است و پاره‌ای دیگر، آیات و احادیث عامی هستند که گروه نوجوانان را در بر می‌گیرد و می‌توان در تربیت اجتماعی و عاطفی از آنان بهره جست.

۱- مفهوم تربیت اجتماعی

تعریف جامع ارائه شده از آنها عبارت است از: فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل لازم برای به فعلیت رساندن، شکوفا کردن استعدادهای انسان در جهت مطلوب (ر.ک؛ الهامی‌نیا و احمدی، ۱۳۸۷: ۲۷).

منظور از تربیت اجتماعی، پرورش جنبه یا جنبه‌هایی از شخصیت آدمی است که مربوط به زندگی در میان جامعه است تا از این طریق به بهترین شکل، حقوق، وظایف و مسئولیت‌های خود را نسبت به هم‌نوعان خود بشناسد و آگاهانه و با عشق، برای عمل به آن وظایف و مسئولیت اقدام کند و به تعبیری دیگر، می‌توان تربیت اجتماعی را آشنا ساختن فرد با روحیات اجتماعی و آموختن راه و رسم زندگی کردن با دیگران و آنگاه

پرورش روحیه تعهد و التزام عملی به انجام وظایف خویش دانست (ر.ک؛ مرزوقی و اناری نژاد، ۱۳۸۶: ۱۶۷).

۲- مفهوم تربیت عاطفی

در روانشناسی، تربیت عاطفی معادل هوش هیجانی است. طبق تعریف گولمن، هوش عاطفی مهارتی است که دارنده آن از طریق خود آگاهی، روحیات خود را کنترل می کند و از طریق خود مدیریتی آن را بهبود می بخشد، از طریق همدلی، تأثیر آنها را درک می کند و از طریق مدیریت روابط، به شیوه ای رفتار می کند که روحیه خود و دیگران را بالا ببرد و بنا به تعریف جان مایر و پیتر سالووی، توانایی ارزیابی، بیان و تنظیم عاطفه خود و دیگران و استفاده کارآمد از آن است (ر.ک؛ خائف الهی و دوستار، ۱۳۸۲: ۵۲-۶۲).

۳- محدوده سنی نوجوان

سنین نوجوانی در دیدگاهها و نظریات مختلف، متفاوت است، اما معمولاً بین ۱۲ تا ۲۵ سالگی را شامل می شود. سن بلوغ در محیط های مختلف متفاوت بوده، عوامل متعددی از جمله عوامل زیستی، اجتماعی و جغرافیایی در زمان پیدایش آن دخیل است.

۴- راهکارهای تربیت اجتماعی و عاطفی از منظر قرآن و حدیث

با بررسی و تفحص در راهکارهای تربیتی مربوط به نوجوانان در قرآن و احادیث دو شیوه تربیتی مشاهده می شود: یکی توصیه و سفارش به چگونگی برخورد والدین و مربیان با نوجوانان و نحوه آموزش آنان به این نسل پرنشاط می باشد و شیوه دیگر که مستقیماً به خود نوجوان و جوان مرتبط است و به صورت آموزش های نظری و عملی در آیات و احادیث دیده می شود.

۱-۴) راهکارهای اجرایی والدین و مربیان نسبت به متربی

منظور از مربیان در این قسمت، یعنی همه کسانی که رفتارشان نقش مهمی در تربیت نوجوانان دارد.

۱-۱-۴) تکریم و احترام به متربی

تکریم به معنای حفظ حرمت، گرامی داشتن و بزرگوار شمردن است. رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «فرزندان خود را گرامی بدارید و باروش پسندیده با آنان برخورد نمایید» (مجلسی، ۱۴۰۴ق: ۱۱۴).

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «برای جوانان در مجالس جای باز کنید و امور نو و جدید را به آنان تفهیم کنید؛ چراکه این گروه جایگزین شما و درگیر مسائل جدید خواهند شد» (الدیلمی، ۱۴۰۶ق: ۹۸).

۲-۱-۴) محبت کردن به متربی

یکی از نیازمندی‌ها و خواسته‌های نوجوانان، محبت است؛ چنان‌که در قرآن نیز آمده است: ﴿...وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً...﴾ ... در میان شما مودت و رحمت قرار داد... ﴿ (الرّوم / ۲۱).

امام صادق (ع) در این باب فرموده‌اند: «بدون تردید خداوند بر بنده خود به سبب شدت محبت به فرزندش رحم می‌کند» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۵۰). رسول اکرم (ص) نیز توصیه نموده‌اند: «فرزندانتان را دوست بدارید و به ایشان مهر بورزید و چون به آنان وعده‌ای دادید، به وعده خود وفا کنید» (همان: ۴۹).

۳-۱-۴) اعتدال و میانه‌روی در برخورد با متربی

امیر مؤمنان^(ع) می‌فرماید: «بر تو باد به میانه‌روی در کارها. هر کس از میانه‌روی روی گرداند، ستم می‌کند و هر کس به آن چنگ زند، عدالت ورزد» (آقاجمال خوانساری، ۱۳۶۶: ۲۹۱).

برخی از والدین با وضع قوانین دشوار و با فشار و سختگیری و امر و نهی فرزند، او را به دلیل خطا و نافرمانی به شدت مؤاخذه می‌کنند. چنین رفتاری، کینه را در فرزند می‌پروراند و او را عصیان‌گر و لجباز می‌کند. از طرف دیگر، برخی والدین در تربیت فرزند دچار تفریط و کوتاهی می‌شوند و او را به حال خود رها می‌کنند و کاملاً آزاد می‌گذارند تا راهش را خود انتخاب کند، در حالی که او فاقد رشد فکری کامل برای تشخیص درست و نادرست اعمال است و این رفتار پدر و مادر را نیز بی‌مهری آنان و تنها گذاشتن او در وقت نیاز تلقی می‌کند (ر.ک؛ دانش خانواده و جمعیت، ۱۳۹۳: ۲۰۲). حضرت امام موسی کاظم^(ع) نیز می‌فرماید: «بهترین کارها معتدل‌ترین و میانه‌ترین آنهاست» (کلینی، ۱۴۰۷ق.:. ۵۴۱).

۴-۱-۴) مدارا با متربی

نرمی و مدارا بهترین شیوه برای آماده کردن دل‌ها است. مدارا از رفتارهای پسندیده است که آثار فراوان اخلاقی و تربیتی میان مردم بر جای می‌گذارد. مدارا زمینه‌های درونی و انگیزشی لازم را برای فرزندان فراهم می‌آورد و آنها را به انجام کارهای شایسته و دلخواه تشویق می‌کند (ر.ک؛ دانش خانواده و جمعیت، ۱۳۹۳: ۲۰۳).

امام صادق^(ع) نیز یکی از روش‌های نیکی به فرزند را مدارا با او می‌داند. آنگاه که از ایشان می‌پرسند:

«راه یاری فرزند چیست؟»، پاسخ می‌دهد: خدا پیامرزد کسی را که فرزندش را در نیکی و نیکوکاری او یاری کند. راوی از امام پرسید: چگونه؟ امام صادق^(ع) در جواب فرمود: آنچه فرزند در توان داشته و انجام داده، بپذیرد و از

آنچه توانایی نداشته است، درگذرد و او را به گناه و معصیت و اندارد و با مدارا و برخورد سنجیده با وی رفتار کند» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۵۰).

پیامبر اکرم^(ص) می فرماید:

«همانا این دین و آیین محکم و متین است. پس با ملایمت در آن درآیید و عبادت خدا را با کراهت تحمیل نکنید، و گرنه مانند سوار درمانده‌ای می شوید که نه مسافتی ببیماید و نه مرگبی برایش بماند» (همان: ۶۸).

۴-۱-۵) توجه دادن متربی به وضع ظاهر

موضوع زیبایی و جمال طبیعی انسان، یکی از مسائلی است که در آیات و روایات مورد توجه قرار گرفته است و درباره ارزش آن سخن گفته شده است. در قرآن، درباره اهمیت توجه به وضع ظاهری چنین آمده است: ﴿يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ...﴾ ای فرزندان آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد، با خود بردارید... ﴿(الأعراف / ۳۱).

از همان آغاز نوجوانی باید اینان را عادت داد که به سر و وضع ظاهر خود توجه کنند، درباره نظافت و لباس پوشیدنشان بیش از پیش کوشا باشند. آراستگی ظاهر، اصلی در حیات اجتماعی است. امام علی^(ع) درباره مسواک زدن می فرماید: «مسواک کردن موجب پاکی دهان و رضایت پروردگار است» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۱۵۰).

امام رضا^(ع) در اهمیت عطر زدن می فرماید: «بر هیچ کس روا نیست که از به کار بردن عطر (ماده خوشبو) در هر روز خودداری کند. پس اگر نتواند، یک روز در میان چنین کند و اگر باز هم نتواند، معطر ساختن خود را در روز جمعه ترک نکند» (ابن بابویه قمی، ۱۳۷۸ق: ۲۷۹-۲۸۰). امام صادق^(ع) نیز فرموده‌اند: «به کار بردن عطر، از آداب پیامبران است» (حکیمی و دیگران، ۱۳۸۰: ۲۱۸).

۴-۱-۶) ارائه الگو به متربی

یکی از بهترین روش‌های تربیت نوجوانان، ارائه الگویی مناسب و شایسته است. بنابراین، هرچه الگو کامل‌تر و برتر باشد، سرمشق بهتری برای افراد می‌شود. امام صادق^(ع) نیز در اهمیت الگو و نقش آن در سازندگی دیگران می‌فرماید: «مردم را با رفتار، به حق رهبری کن نه با زبان خویش» (مجلسی، ۱۳۷۹: ۱۹۸).

۴-۱-۷) آموزش معاشرت

نوجوانان و جوانان به آگاهی‌هایی نیاز دارند تا طرز برخورد با افراد و گروه‌های گوناگون را بدانند و برایشان معلوم شود که چه باید کرد. همچنین، لازم است که قوانین گروهی مشخص شود تا خواهش‌های درست از نادرست را بشناسند و توقعات آنان از دیگران درست و اندیشیده باشد، از حدود حقوق یکدیگر سر در آورند، اجرای عدالت کنند و وظایف خود را درباره دیگران نیکو بشناسند و انجام دهند (ر.ک؛ قائمی، ۱۳۷۸: ۲۶۸).

در قرآن کریم در باب آداب ورود به جایگاه خصوصی پدر و مادر اینگونه آمده است: ﴿وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمْ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ و هنگامی که اطفال شما به سن بلوغ رسند، باید اجازه بگیرند، همان‌گونه که اشخاصی که پیش از آنان بودند، اجازه می‌گرفتند. اینچنین خداوند آیات خود را برای شما بیان می‌کند و خدا دانا و حکیم است ﴿(النور/ ۵۹)﴾.

۴-۱-۸) آمادگی برای تشکیل خانواده

به دنباله آموزش روابط و حدود و وظایف، نوجوان و جوان باید به مرحله‌ای برسند که در آن آمادگی تشکیل خانواده، برایشان فراهم آید. وظایف مربوط به این جنبه از

حیات عملاً از طریق رفتار والدین و مربیان باید به آنها آموخته شود و بدانند در برابر همسر و فرزندان چه باید کرد، کانون مشترک را چگونه باید گرم داشت و اصولاً با چه هدف و مقصدی باید تن به ازدواج داد و چه تعهداتی را در این زمینه باید قبول کرد. رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «هر جوانی که در آغاز جوانی خود ازدواج کند، شیطان فریاد می‌کشد: او ایلا! این جوان دینش را از من حفظ کرد» (متقی‌الهندی، ۱۴۰۱ق: ۲۷۶).

۹-۱-۴ تشویق و تنبیه متربی

تشویق و تنبیه در تعلیم و تربیت، یعنی اینکه متربی را با رفتار صحیح و درست آشنا کنیم و او را از نتایج نیکوی عمل به آن رفتار بهره‌مند سازیم. همچنین، رفتار نادرست و غلط را شناسانده، عواقب ارتکاب به اعمال و رفتار غلط را توضیح دهیم و در صورت اقدام به اعمال نادرست با شرایط خاصی وی را به کیفر کارهایش برسانیم (ر.ک؛ ملکوتی‌فر، ۱۳۸۸: ۱۴۹). بنابراین، می‌توان تشویق و تنبیه را یک سیستم کنترل رفتاری به وسیله خود شخص یا دیگری دانست که پس از عمل مطلوب یا نامطلوب برای افزایش یا کاهش آن رفتار اعمال می‌گردد (ر.ک؛ دیلمی و آذربایجانی، ۱۳۸۰: ۲۱۴). تعادل میان این دو لازم است، که اگر تشویق و امید از حد بگذرد، باعث جرأت و غفلت است و اگر بیم و انداز بیش از اندازه باشد، نتیجه آن یأس و نومیدی و خاموش شدن شعله‌های عشق و تحرک است (ر.ک؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ۴۲۵). در آیات و روایات، بر نقش تربیتی تشویق و تنبیه تأکید شده است. نمونه‌هایی از آنان عبارتند از: ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى﴾ و برای خداست آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است تا بدکاران را به کیفر کارهای بد خود برساند و نیکوکاران را در برابر اعمال نیک خود پاداش دهد ﴿(النجم/۳۱).

۲-۴) آموزش‌های مورد نیاز نوجوانان

۱-۲-۴) آموزش نظری

منظور از آموزش نظری، آموزش و شناخت رفتارها و صفات نیک و بد می‌باشد.

۱-۱-۲-۴) کسب رفتارها و مهارت‌های مثبت

منظور از کسب رفتارها و مهارت‌های مثبت، صفات و رفتارهایی است که در روابط سازنده با افراد، مؤثر می‌باشند.

الف) خوش اخلاقی با مردم

حُسن خُلُق به معنای عام عبارت است از عموم خصلت‌های پسندیده‌ای که لازم است انسان روح خود را به آنها بیاراید؛ به عبارت دیگر، حُسن خُلُق به معنای خاص عبارت است از خوشرویی، خوش رفتاری، حسن معاشرت و برخورد پسندیده با دیگران (ر.ک؛ مقدّس‌نیا و محمّدی، ۱۳۸۷: ۲۱). امام صادق^(ع) در بیان حُسن خُلُق به معنای خاص فرموده اند: «حُسن خُلُق آن است که برخوردت را نرم کنی و سخنت را پاکیزه سازی و برادرت را با خوشرویی دیدار نمایی» (ابن بابویه قمی، ۱۴۱۳ ق.: ۳۷۶).

امام علی^(ع) می‌فرماید: «خوش خُلُقی بهترین همدم (برای انسان) است» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ ق.: ۱۵۳). حضرت راه سلامت ماندن در میان مردم را اخلاق نیکو برشمرده است و می‌فرماید: «با خوش اخلاقی، خود را از شرّ مردم ننگه دار» (مجلسی، ۱۳۷۹: ۲۲۹).

ب) رعایت ادب

ادب همان برخورد‌های شایسته و ارتباط‌های آمیخته با احترام و بزرگواری است. ادب گاهی در برابر خلق خدا و گاهی در برابر خداست. در هر صورت، یکی از بزرگترین سرمایه‌های انسانی است که رمز موفقیت در همه زمین‌ها می‌باشد (ر.ک؛ یکصد درس

زندگی از امام علی^(ع)، ۱۳۸۴: ۱۱۴). رسول اکرم^(ع) می فرماید: «هیچ پدری مالی بهتر از ادب نیک به فرزند خود نداده است» (پاینده، ۱۳۸۲: ۶۸۹).

امام علی^(ع) نیز به امام حسین^(ع) می فرماید: «دل و جان خود را با ادب، روشن و فروزان کن» (ابن شعبه حرّانی، ۱۳۸۲: ۸۱-۸۰). همچنین می فرماید: «ادب بهترین ارث از گذشتگان است» (مجلسی، ۱۳۷۹: ۲۳۷).

ج) عدیل غرایز

اگر غرایز به خوبی تعدیل گردند و از سرکشی و طغیان آنها جلوگیری شود، اگر عواطف و احساسات با اندازه گیری صحیح و در جای مناسب خود اعمال شوند، موجب خوشبختی و کمال بشر و مایه سعادت فرد و اجتماع خواهد بود. برعکس، اگر غرایز مهار نشوند و بدون قید و شرط اعمال گردند، آدمی را به جرایم و جنایات عظیمی وامی دارند و انسان را از هر درنده‌ای خطرناک تر خواهند ساخت (ر.ک؛ فلسفی، ۱۳۸۳: ۲۴۵). امام علی^(ع) می فرماید:

«با سعی و مجاهده، فضایل اخلاقی را به نَفَس سرکش خود تحمیل کن و برخلاف میل و رغبت وی، او را به پاکی و نیکی وادار نما؛ زیرا خواهش طبیعی و رغبت نفسانی بشر به شهوات، ناروا و رذایل اخلاقی است و قبول فضایل و ملکات پاک، برخلاف تمایلات فطری نَفَس است» (همان: ۳۱۷).

ج) عفو و گذشت

عفو و بخشش یکی از آثار ایمان و مکارم اخلاق است و کسی که اشتباه دیگران را نادیده بگیرد، خدای متعال نیز گناهان او را نادیده می گیرد و آن را مورد رحمت و مغفرت قرار می دهد (ر.ک؛ مهدوی کنی، ۱۳۷۳: ۶۰۲). خداوند می فرماید: «و اگر عفو کنید و صرف نظر نمایید و ببخشید، خدا شما را می بخشد؛ چرا که خداوند بخشنده و مهربان است» (التَّغَابُن/۱).

همچنین امام علی^(ع) به امام حسن^(ع) می‌فرماید: «هر کس پوزش طلبد، عذر او را بپذیر و گذشت از مردم را پیشه خود ساز» (مجلسی، ۱۳۷۹: ۲۱۳).

د) خیرخواهی برای دیگران

اگر انسان‌های شایسته با آداب و شرایط لازم به خیرخواهی مردم بپردازند و آنها هم بدون شائبه، نصیحت خیرخواهان را به کار بندند، خیر و سلامت سراسر جامعه را فرامی‌گیرد و شرّ و پلیدی از آن رخت برمی‌بندد، کاستی‌ها به تکامل، فقر به غنا، وحشت به امنیت، کینه‌توزی به محبت و نیز ضعف به قدرت تبدیل می‌شود و نارسایی‌ها جبران می‌گردد و استعدادهاى خفته شکوفا می‌شود (ر.ک؛ هدایتی فخر داود، ۱۳۸۷: ۱۶۸). حضرت علی^(ع) به امام حسن^(ع) می‌فرماید: «خالصانه برای برادرت خیرخواهی کن؛ پسندد یا نپسندد، و در هر حال با او مساعدت کن» (احمدی میانجی، ۱۴۲۶ق: ۵۴۷). امام صادق^(ع) فرموده‌اند: «در هیچ حال، نصیحت و خیرخواهی را ترک مکن؛ زیرا خداوند فرموده است: با مردم سخن نیک بگوئید» (مجلسی: ۱۶۰).

ز) نیکو سخن گفتن

سخن نیکو، سخنی است استوار و محکم که راست و سودمند باشد. یکی از راه‌های تشخیص سخن استوار از غیراستوار این است که آیا دوست داریم کسی آن سخن را به ما بگوید یا نه! راه‌های دیگر نیز توجه به معیارهایی است که در روایات بیان شده است؛ مانند عالمانه بودن، بجا بودن، به اندازه بودن و نداشتن پیامد سوء (ر.ک؛ داودی، ۱۳۹۰: ۱۵۰). امام علی^(ع) به امام حسین^(ع) می‌فرماید: «ای فرزندم! بدان که هر کس سخنش نرم باشد، مهر و محبتش به دیگران ضرورت یابد» (مجلسی، ۱۳۷۹: ۹۱).

۲-۵-۲-۱) پرهیز از رفتارها و مهارت‌های منفی

منظور شناخت صفات و رفتارهایی است که مانع رشد و تکامل می‌شوند.

الف) معرفتی

منظور شناخت افکار بدی است که در ذهن و فکر ایجاد می‌شود.

۱) بدگمانی و سوء ظن

مفهوم سوء ظن آن است که هرگاه کاری از کسی سر بزند که قابل تفسیر صحیح و نادرست باشد، آن را به صورت نادرستی تفسیر کنیم. سوء ظن چون یک تفکر انحرافی است، تدریجاً در سایر افکار انسانی نیز اثر می‌گذارد و تحلیل‌های او از حوادث نیز نادرست می‌شود و از رسیدن به واقعیت‌ها که زمینه پیشرفت و موفقیت است، بازمی‌ماند. در حدیثی از امیرمؤمنان علی^(ع) چنین نقل شده است که فرمود: «کسی که سوء ظن داشته باشد، تفکر او خراب می‌شود» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ب: ۲۶۳). همچنین، ایشان می‌فرمایند: «انسانی که با شرّ و بدی بار آمده است، به آحدی گمان خوب نمی‌برد؛ زیرا همه مردم را مانند خویش می‌پندارد و اعمال آنها را حمل بر نادرستی و زشتی می‌نماید. چنین فرد آلوده‌ای جامعه را از دیدگاه ناپاکی و بدی می‌نگرد و زبانش درباره مردم جز به شرّ و بدی نمی‌گردد» (همان: ۱۰۵).

۲) خودخواهی

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا﴾ و با تکبر روی زمین راه مرو! تو نمی‌توانی زمین را بشکافی و طول قامت تو هرگز به کوه‌ها نمی‌رسد! ﴿(الإسراء/۳۷).

خودخواهی از بزرگترین عیب‌ها و نقص‌های اخلاق و از نتایج جهل، نادانی و ضعف عقل است. انسان عاقل هرگز به زور، قدرت، جاه، ثروت، نفوذ، شهرت و یا جمال و کمال که یقین به ناپایداری و زوال و فنای آن دارد، مغرور نمی‌شود و بدان فخر و مباهات نمی‌کند؛ چراکه آنچه باعث محبوبیت، عزت و شرف آدمی خواهد بود، همان انسانیت و حسن رفتار، تواضع و مهربانی اوست (ر.ک؛ امیری گروسسی، ۱۳۹۹ق: ۲۷). امام علی^(ع)

به فرزندش امام حسین^(ع) می‌فرماید: «مَنْ تَكَبَّرَ عَنِ النَّاسِ ذَلَّ: هر کس در مقابل مردم گردنفرازی کند، خوار و زبون گردد» (ورّام، ۱۳۶۹: ۴۰).

رسول اکرم^(ص) فرموده‌اند: «کسی که در دلش به اندازه دانه خردلی کبر و خودخواهی باشد، هرگز داخل بهشت نمی‌شود» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق: ۷).

۳) تحقیر و کوچک شمردن دیگران

هیچ کس نمی‌تواند بگوید من در پیشگاه خدا از فلان کس برترم و به همین دلیل، تحقیر دیگران و خود را برتر شمردن، یکی از بدترین کارها و زشتترین عیوب اخلاقی است که بازتاب آن در تمام زندگی انسان‌ها ممکن است آشکار شود (ر.ک؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ۱۷۸)؛ چنان‌که در قرآن کریم نیز آمده است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! نباید گروهی از مردان شما گروه دیگر را مسخره کنند﴾ (الحجرات/۱۱).

امام علی^(ع) به امام حسن^(ع) چنین سفارش می‌فرماید: «مبادا کسی را کوچک شماری؛ زیرا یا او بزرگتر از توست که باید او را به جای پدر خود به حساب آوری و یا همانند توست که برادر توست و یا کوچکتر از توست که باید او را فرزند خود محسوب کنی!» (متقی الهندی، ۱۴۰۱ق: ۲۱۷). پیامبر^(ص) نیز در این باب می‌فرماید: «ذلیل‌ترین و حقیرترین مردم آن است که باعث تحقیر دیگران شود» (ابن بابویه قمی، ۱۳۶۲: ۳۹۶).

ب) رفتاری

منظور شناخت صفات بدی است که در رفتار ظاهر می‌شود.

۱) کمک به ظالم

یکی از زمینه‌های اجتماعی که باعث گسترش گناه می‌گردد، اعانت بر ظلم است؛ چراکه کمک به ظالم و گنهکار در راستای گناهش، او را نیرومندتر و گستاخ‌تر می‌نماید

و همین خود اساس گسترش گناه و پیدایش گناهان دیگر خواهد شد. قرآن از کمک به گناه، به ویژه اعانت ظالم نهی کرده است و در این زمینه، هشدارهای مؤکد نموده است (ر.ک؛ قرائتی، ۱۳۸۶: ۱۱۷): ﴿وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَمَا تَمَسَّكُمْ النَّارُ: و بر ظالمان تکیه نمایید که موجب می شود آتش شما را فراگیرد﴾ (هود/۱۱۳). همچنین، می فرماید: ﴿...وَلَا تَطْعَمْنَهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا: و از هیچ گنهکار یا کافری از آنان اطاعت مکن!﴾ (غافر/۲۴).

حضرت علی^(ع) در باب ضایع کردن حقوق دیگران می فرماید: «به اتکای روابط دوستانه، حق برادرت را ضایع نکن؛ چه آن کس که حق او را پایمال کنی، برادر نتوان گفت» (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق: ۴۰۳).

۲) پرهیز از خصومت

خصومت و محاصمه در اصل به معنی گلاویز شدن دو نفر با یکدیگر است که هر یک پهلوی دیگری را بگیرد. سپس به گفتگوها و مشاجرات لفظی نیز اطلاق گردیده است (ر.ک؛ مکارم شیرازی: ۲۱). پیامبر اکرم^(ص) می فرمایند: «حقیقت ایمان در نزد بنده هنگامی به کمال می رسد که از خصومت و نزاع، هرچند حق با او باشد، دست بکشد» (قمی، بی تا: ۵۳۲).

امام علی^(ع) نیز می فرمایند: «ای کمیل! از مجادله پرهیز که با مجادله، سفیهان را بر خود می شورانی و برادری را تباہ می کنی!» (همان: ۲۶۸).

در روایتی از لقمان نیز آمده که فرزندش را چنین نصیحت کرده است: «ای پسر! هر که در دشمنی کوتاهی کند، مورد دشمنی قرار می گیرد و هر که در آن زیاده روی کند، گنهکار است. پس حق را بگو، هرچند بر زیان تو باشد و به کسی که از حق گویی تو خشم نماید، اعتنا نکن» (ابن عبدالبر، ۱۳۸۴: ۴۳۲).

۳-۲-۱-۲-۵ گفتاری

منظور، شناخت صفات بدی است که در گفتار شخص نمایان می‌شود.

۱-۳-۲-۱-۲-۵ دروغ

دروغگویی با ایمان سازگار نیست؛ زیرا راستگویی بر اساس فطرت انسانی و دروغ، حرکتی خلاف فطرت است و همیشه بین دل و زبان دروغگو تضاد به وجود می‌آید و نتیجه آن می‌شود که دروغگو به سوی نفاق گام بردارد و نفاق با ایمان سازگار نیست (یکصد درس زندگی از امام علی^(ع)، ۱۳۸۴: ۷۳). حضرت علی^(ع) در این باب می‌فرماید: «سرانجام دروغ، مذمت و سرزنش مردم است و سلامت در راستگویی است و عاقبت دروغ، بدترین عواقب است» (مجلسی، ۱۳۷۹: ۲۳۰). همچنین، حضرت علی^(ع) به فرزندانش چنین توصیه می‌فرماید: «از مردم نامطمئن خبری نقل نکن که دروغگو درمی‌آیی و دروغگویی، مایه ذلت است» (همان: ۲۲۷).

همچنین، در روایتی از لقمان آمده که فرزندش را چنین نصیحت کرده است: «پسر کم از دروغ برحذر باش؛ چراکه خوشمزه است، مانند گوشت گنجشک، و هر کسی چیزی از آن بخورد، نمی‌تواند از نخوردن آن خودداری کند» (ابن عبدالبر، ۱۳۸۴: ۵۸۰).

۲-۳-۲-۱-۲-۵ سرزنش

هرگاه سرزنش به صورت یک عادت ریشه‌دار درآمده باشد، جزء آفات زبان محسوب می‌شود. عادت به سرزنش کردن دیگران، توجه به واقعیات زندگی و موقعیت دیگران را به شدت تضعیف کرده، زمینه برخورد خصمانه و عتاب‌آمیزی را فراهم می‌کند (ر.ک؛ فاخری و منتظری، بی‌تا: ۷۴). امام علی^(ع) به فرزندانش می‌فرماید: «زیاد سرزنش مکن؛ زیرا نتیجه‌اش پدید آمدن کینه است و منجر به دشمنی می‌شود» (مجلسی، ۱۳۷۹: ۲۱۲).

۵-۲-۱-۲-۳ (بدزبانی و شوخی بیجا)

آفت‌ها و آسیب‌های زبان از مسائل مهمی است که باید به گونه‌ای جدی به آن توجه کرد و بدزبانی یکی از عمده‌ترین آنهاست و نشانه پستی و انحطاط اخلاقی است. این صفت نکوهیده موجب می‌شود که افراد بزرگوار، انسان را ترک گویند و فرومایگان گرد او را بگیرند (ر.ک؛ مقدس‌نیا و محمدی، ۱۳۸۷: ۸۹).

پیامبر اکرم (ص) نیز در این باب می‌فرماید: «از بدترین بندگان خدا، شخص بدزبانی است که به سبب فحش و بدزبانی وی، مردم همنشینی با او را دوست نمی‌دارند» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق.:.: ۳۰).

۵-۲-۱-۲-۴ (پرهیز از دورویی و سخن چینی)

«یکی از آفاتی که از جانب زبان متوجه انسان است و باعث هلاکت او می‌شود، سخن چینی است» (شبر، ۱۳۷۸: ۲۴۲).

رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «سخن چینی آن است که سخنی را از کسانی پیش دیگران نقل کنند و میان آنها را بر هم زنند» (پاینده، ۱۳۷۸: ۱۶۱). همچنین، می‌فرماید: «از سخن چینی مردم پرهیز کنید!» (همان: ۳۵۴).

۵-۲-۲ (توصیه‌های عملی)

منظور از توصیه‌های عملی، تمرین رفتارها و مهارت‌ها برای رسیدن به تکامل و رشد اجتماعی و عاطفی است.

۱-۲-۲-۵) اعتماد به نفس و تقویت اراده

انسان موجودی انعطاف‌پذیر است و تحت تأثیر عوامل مختلف درونی و بیرونی قرار می‌گیرد، فعالیت‌های او همواره با عقربه تأثیر و تأثر تنظیم می‌شود و در بسیاری از موارد، تأثیرپذیری‌ها برایش زیان‌آور است (ر.ک؛ الهامی‌نیا، ۱۳۸۶: ۸۳).

امام علی^(ع) فرموده‌اند: «از نشانه‌های انسان فهمیده و دانا آن است که با تعریف و تمجید و نیز مدح و ثنای دیگران، تحت تأثیر قرار نگیرد و اراده خود را از دست ندهد و به این سو و آن سو روی نیاورد و پیروی بی‌اساس نداشته باشد» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۴۵).

۲-۲-۲-۵) مبارزه با عادات ناپسند

امام علی^(ع) می‌فرمایند: «هرگز کوشش و تلاش را برای اصلاح خویشتن از دست مده؛ زیرا هرگز به اصلاح و آراستگی خود موقت نخواهی شد، مگر اینکه جدیت و سعی فراوان به کارگیری» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، الف: ۳۹۳). همچنین، آن حضرت در بیان دیگری فرموده‌اند: «ای مردم! خود به اصلاح و تأدیب نفس خویشتن پردازید و آن را از جرئت و انس با عادات‌های ناپسند بازدارید» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق: ۲۳۳). در جای دیگری نیز فرموده‌اند: «عادات [زشت] را تغییر دهید، پیروی از فرمان‌های خدا بر شما آسان می‌شود» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ب: ۳۲۲). همچنین، فرموده‌اند: «با غلبه و چیره شدن بر عادات‌ها [ی زشت]، رسیدن به مقامات بلند آسان می‌شود» (همان: ۳۲۲).

۳-۲-۲-۵) تفکر و آگاهی

عادت کردن به تفکر، یک ضرورت و التزام برای جوان است. در واقع، اندیشیدن، زیباترین و بامعناترین پدیده زندگی است و در موفقیت‌های زندگی نقش ویژه‌ای دارد، چنان‌که امام علی^(ع) می‌فرمایند: «حکمت را هر جا که یافتی فراگیر؛ زیرا حکمت، گمشده هر مؤمن است» (شریف‌الرضی، ۱۴۱۴ق: ۴۸۱).

فکر کردن به نوجوان روشنایی می دهد، چنان که امام علی^(ع) نیز به فرزند خود امام حسین^(ع) فرموده اند: «ای فرزندم! تفکر نورانیت می بخشد و غفلت، ظلمت و تاریکی» (ابن شعبه حرّانی، ۱۳۸۲: ۸۹).

از این رو، در نظر پیامبر^(ع)، تفکر عبادت شمرده می شود: «اندیشه یک ساعت بهتر از عبادت یک سال است» (مجلسی، ۱۳۷۹: ۳۲۶).

امیر مؤمنان علی^(ع) می فرماید: «هر کس زیاد اندیشه کند، رأیش نیکو گردد» (تمیمی آمدی: ۵۷). همچنین، می فرماید: «هر کس پیش از اقدام به کار بیندیشد، درستی کارش فزونی می یابد» (همان: ۶۱).

۴-۲-۲-۵) دوستیابی و همنشینی

گام نخست در دوست یابی، دوست شناسی است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِّن دُونِكُمْ: ای کسانی که ایمان آورده اید! محرم اسراری از غیر خود، انتخاب نکنید﴾ (آل عمران / ۱۱۸).

از نظر امام علی^(ع)، ارتباط و همنشینی با چند گروه، تأثیر زیادی بر رشد و پیشرفت معنوی و فرهنگی دارد. یکی از آن گروه دانشمندان است. حضرت به امام حسین^(ع) می فرماید: «هر کس با دانشمندان معاشرت داشته باشد، باوقار گشته، مورد تکریم قرار می گیرد» (احمدی میانجی، ۱۴۲۶ ق: ۲۴۱).

۵-۲-۲-۵) مسئولیت پذیری

قرآن کریم مرحله نوجوانی و جوانی را دوره قوت و نشاط می نامد و از طرفی، یکی از نیازهای مهم این دوره را پذیرش مسئولیت است؛ چرا که ترکیبی از انرژی ها در او وجود دارد که باید در راه انجام مسئولیت های مفید به مصرف برسد، و گرنه در زمینه های مضر صرف خواهد شد. با توجه به آیه ۲۴ سوره صافات، خداوند انسان ها را مسئول

آفریده است و هر کس باید پاسخگوی رفتار و کردارش باشد: ﴿وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ﴾ (الصافات/۲۴).

امام صادق (ع) می‌فرماید: «بار مسئولیت خویش را خودت باید بر دوش بگیری و اگر از انجام وظیفه شانه خالی کنی، دیگری بار مسئولیت تو را حمل نخواهد کرد» (کلینی، ۱۴۰۷ق.:.: ۲۶۷).

تاریخ ارزشمند اسلام نمونه‌هایی از واگذاری مسئولیت به نوجوانان و جوانان را از جانب رسول‌الله بیان نموده است. آن حضرت، مصعب بن عمیر را که در آن روز، جوانی نارس بود و مورد تکریم و احترام عموم مردم و بلندهمت و جوانمرد بود و بیشتر قرآن را از پیامبر اکرم (ص) فراگرفته بود، برای تبلیغ دین اسلام به مدینه فرستاد و او هم با بهره‌گیری از نیرو و نشاط جوانی، منشاء تحول و پیشرفت‌های مهمی در تاریخ اسلام شد. همچنین، نقل کرده‌اند که حضرت، عتاب بن اسید را که جوان بیست و یکساله بود، والی مکه قرار داد و او اولین امیری بود که پس از فتح مکه نماز جماعت را اقامه کرد (ر.ک؛ حلبی، ۱۴۱۷ق.:.: ۱۲۰). یا حضرت، اسامه بن زید را که فقط ۱۸ سال داشت، به فرماندهی لشکری برگزید که بسیاری از شیوخ و افراد باتجربه در آن شرکت داشتند (ر.ک؛ مجلسی، ۱۳۷۹: ۶۷۰).

نتیجه‌گیری

در این مقاله، راهکارهای تربیت اجتماعی و عاطفی نوجوانان از منظر قرآن و احادیث بررسی شد. نتایج به‌دست آمده بیانگر این است:

با بررسی راهکارهای ارائه شده در قرآن و احادیث، دو نوع شیوهٔ تربیتی مشاهده می‌شود:

روش اول، توصیه و راهکارهای چگونگی برخورد والدین و مربیان با نوجوانان می‌باشد؛ از جمله:

تکریم و احترام باعث پرورش عزت نفس و شرافت آنان می‌شود. محبت کردن پایه همه روش‌های تربیتی است و از ایجاد عقده حقارت جلوگیری نموده است و گرایش جوانان به انحرافات را تا حد زیادی کاهش می‌دهد. همچنین، ترغیب آنها به اعتدال در افکار، گفتار و کردار و نیز میانه‌روی در برخورد با آنان از طریق صبر و تحمل، عفو و گذشت و نیز چشم‌پوشی بجا از خطاهای آنان نقش مهمی در تربیت آنان دارد. توجه به آراستگی ظاهر و رعایت بهداشت در برقراری ارتباط با دیگران مؤثر بوده، مورد تأکید قرآن و امامان بزرگوار می‌باشد. همچنین، تربیت اجتماعی از طریق ارائه الگوهای قرآنی و نیز بیان روش‌های برتر آداب معاشرت و احترام متقابل و توضیح و تفهیم این موارد از طریق والدین و مربیان بهتر شکل می‌گیرد.

روش دیگری که در قرآن و احادیث ارائه شده است، آموزش مستقیم نوجوان و جوان می‌باشد. گاهی توجه به فضایل اخلاقی و تشویق و توصیه به آنها، مانند خوش اخلاقی، رعایت ادب، تعدیل غرایز، عفو و گذشت، خیرخواهی برای دیگران، نیکو سخن گفتن و در مواقع دیگر، پرهیز از رذایل اخلاقی در زمینه‌های شناختی، گفتاری، رفتاری، همچون بدگمانی و سوء ظن، خودخواهی، تحقیر و کوچک شمردن دیگران و نهی از انجام آنها سفارش شده است. گاهی هم به توصیه‌های عملی آنان، از قبیل اعتماد به نفس و تقویت اراده، مبارزه با عادات ناپسند، تفکر و آگاهی و آشنایی با عواقب کارهایی که می‌خواهند انجام دهند، دوست‌یابی و راه‌های شناخت همنشین آنان و روش‌های مسئولیت‌پذیری پرداخته است.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

ابن بابویه قمی، محمد بن علی. (۱۳۶۲). *الخصال*. تحقیق علی اکبر غفاری. چ ۱. قم: جامعه مدرسین.

_____ (۱۴۱۳ق). *من لا یحضره الفقیه*. تحقیق علی اکبر

غفاری. چ ۲. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

- _____ (۱۳۷۸ق.). **عیون أخبار الرضا (ع)**. تحقیق مهدی لاجوردی. چ ۱. تهران: نشر جهان.
- ابن شعبه بحرانی، حسن بن علی. (۱۳۸۲). **تحف العقول**. ترجمه احمد جنتی. چ ۱. تهران: مؤسسه امیر کبیر.
- _____ (۱۴۰۴ق.). **تحف العقول**. تحقیق علی اکبر غفاری. چ ۲. قم: جامعه مدرسین.
- ابن عبدالبر، ابو عمرو یوسف. (۱۳۸۴). **بهجة المجالس وأنس المجالس**. دمشق: وزارة الثقافة.
- ابن فهد حلّی، احمد بن محمد و حسین غفاری ساروی. (۱۳۷۵). **آیین بندگی و نیایش**. ترجمه عدّه الداعی. چ ۱. قم: بنیاد معارف اسلامی.
- احمدی میانجی، علی. (۱۴۲۶ق.). **مکاتیب الأئمة علیهم السلام**. چ ۱. تحقیق مجتبی فرجی. قم: دارالحدیث.
- اردستانی، احمد صادق. (۱۳۶۹). **اخلاق خانواده**. تهران: حافظ نوین.
- افخمی اردکانی، محمد علی. (۱۳۸۶). «تیین روش‌های تربیت اجتماعی در نهج البلاغه». **پژوهشهای نهج البلاغه**. ش ۲۱ و ۲۲. صص ۹-۳۹.
- الهامی نیا، علی اصغر و محمد رضا احمدی. (۱۳۸۷). **تعلیم و تربیت در اسلام**. بی جا: اداره آموزش‌های عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
- الهامی نیا، علی اصغر. (۱۳۸۶). **اخلاق اطلاعاتی**. قم: زمزم هدایت.
- امیری گروسی، غلامرضا. (۱۳۹۹ق.). **تعالیم قرآن**. با ترجمه و تفسیر از ائمه معصومین. تهران: آفرینش.
- امینی، ابراهیم. (۱۳۸۱). آیین تربیت. تهران: انتشارات اسلامی.
- ایمانی، محسن. (۱۳۶۷). «تربیت اجتماعی؛ نقش خانواده در تربیت اجتماعی». **مجله تربیت**. ش ۲۸. صص ۴۰-۴۳.

_____ . (۱۳۶۷). «تربیت اجتماعی (مراتب تربیت اجتماعی)». *مجله تربیت*. ش ۲۹. صص ۳۸-۳۶.

پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۲). *نهج الفصاحه*. ج ۴. تهران: دنیای دانش. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۶). الف. *عُرَرُ الْحِکْمِ وَ دُرَرُ الْکَلِمِ*. شرح آقا جمال خوانساری. ج ۴. تحقیق جلال‌الدین حسینی ارموی محدث. تهران: دانشگاه تهران.

_____ . (۱۳۶۶). ب. *تصنیف عُرَرُ الْحِکْمِ وَ دُرَرُ الْکَلِمِ*. ج ۱. تحقیق مصطفی درایتی. قم: دفتر تبلیغات.

حیبی، یحیی. (۱۳۸۵). «مسئله امکان کنترل هیجان‌های چالشی در تربیت عاطفی». *مجله راه تربیت (ویژه‌نامه تربیت اخلاقی)*. ش ۱. صص ۱۳۵-۱۵۴.

_____ . (۱۳۸۶). «عوامل تأثیرگذار در تربیت جوانان». *مجله طوبی*. ش ۱۷. صص ۴۰-۴۶.

حرّ عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق.). *وسائل الشیعه*. تحقیق مؤسسه آل‌البیت^(ع). ج ۱. قم: مؤسسه آل‌البیت^(ع).

حکیمی، محمد رضا و دیگران. (۱۳۸۰). *الحیة*. ترجمه احمد آرام. ج ۱. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

حلبی، علی بن ابراهیم. (۱۴۱۷ق.). *سیرة السید احمد البدوی*. کتاب المسمی بال نصیحة العلویة فی بیان حُسن طریقة السّادة الأحمديّة. احمد عزّالدین عبدالله. قاهره: بی‌نا.

الحلبی، علی بن برهان. (بی‌تا). *سیرة حلبیة*. لبنان - بیروت: دار المعرفة.

خائف الهی، احمد علی و محمد دوستار. (۱۳۸۲). «ابعاد هوش هیجانی». *مجله مدیریت و توسعه*. ش ۱۸. صص ۵۲-۶۲.

خدایاری فرد، محمد. (۱۳۸۴). *مسائل نوجوانان و جوانان*. ج ۱. تهران: انجمن اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران.

دانش خانواده و جمعیت. (۱۳۹۳). به کوشش جمعی از نویسندگان. چ ۱۰. بی‌جا: معارف.

- داودی، محمد. (۱۳۹۰). **اخلاق اسلامی - مبانی و مفاهیم**. بی‌نا: معارف.
- دراز، محمد عبدالله. (۱۳۸۷). **آیین اخلاق در قرآن**. ترجمه، محمدرضا عطایی. چ ۱. مشهد مقدس: آستان قدس رضوی.
- دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۷۲). **سیره نبوی** منطق عملی سیره اجتماعی. دفتر دوم. تهران: سازمان چاپ و انتشارات.
- دیلمی، احمد و مسعود آذربایجانی. (۱۳۸۰). **اخلاق اسلامی**. چ ۲. قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، معاونت امور اساتید و دروس معارف.
- الدیلمی، شیرویه بن شهردار بن شیرویه. (۱۴۰۶ق.). **الفردوس بمأثور الخطاب**. تحقیق السعید بن بسیونی زغلول. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- شیر، سید عبدالله. (۱۳۷۸). **اخلاق**. تحقیق محمدرضا جباران. قم: هجرت.
- شریف‌الرضی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ق.). **نهج البلاغه**. چاپ صبحی صالح. تحقیق فیض‌الاسلام. چ ۱. قم: هجرت.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۹۰ق.). **إعلام الوری بأعلام الهدی**. چ ۳. تهران: اسلامیة.
- طیب، سید عبدالحسین. (۱۳۷۸). **أطیب البیان فی تفسیر القرآن**. چ ۲. تهران: انتشارات اسلام.
- غفرانی، محمد. (۱۳۵۸). «تربیت نوجوان در مکتب اسلام؛ مشکلات عاطفی نوجوان». **مجله پیوند**. ش ۳. صص ۱۴-۱۹.
- فاخری، علیرضا و محمدحسین منتظری. (بی‌تا). **اخلاق در خانواده**. تهران: اداره آموزشهای عقیدتی سیاسی.
- فلسفی، محمد تقی. (۱۳۸۳). **گفتار فلسفی جوان از نظر عقل و احساسات**. تهران: فرهنگ اسلامی.
- قیاض بخش، محمد تقی. (۱۳۸۹). **کرامت نفس در تربیت کودک**. تهران: فردا فر.

قائمی، علی. (۱۳۷۸). **مجموعه بحث‌ها در زمینه شناخت، هدایت و تربیت**. تهران: بی‌تا.

قرائتی، محسن. (۱۳۸۶). **گناه‌شناسی**. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
 قمی، شیخ عباس. (بی‌تا). **سفینة البحار و مدینة الحکم و الآثار**. بیروت: دار المرتضی.
 کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق.). **الکافی**. تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی.
 چ ۴. تهران: دار الکتب الإسلامیة.

متقی‌الهندی، علی بن حسام‌الدین. (۱۴۰۱ق.). **کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال**. چ ۵. بیروت: مؤسسه الرسالة.

مجلسی، محمدباقر. (۱۳۷۹). **احتجاجات** (ترجمه بحار الأنوار). ترجمه موسی خسروی. چ ۱. تهران: اسلامیه.

_____ . (۱۴۰۴ق.). **بحار الأنوار، الجامعة لِدَرَرِ أخبار الأئمة الأطهار (ع)**. چ ۲.

تحقیق جمعی از محققان. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
 مرزوقی، رحمت‌الله و عباس اناری نژاد. (۱۳۸۶). «تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه». **مجله تربیت اسلامی**. ش ۴. صص ۱۶۳-۱۹۲.

_____ . (۱۳۹۰). «جامعه‌شناسی کاربردی». **مجله علمی پژوهشی دانشگاه اصفهان**. س ۲۲ (پیاپی ۴۴). ش ۴. صص ۳۵-۵۰.

مظلومی، رجبعلی. (۱۳۶۵). «ملاحظات در باب تربیت نوجوان». **مجله تربیت**. ش ۹. صص ۳۸-۳۹.

مقدس‌نیا، محمد و محمد مهدی محمدی. (۱۳۸۷). **آداب معاشرت**. چ ۵. قم: زمزم هدایت.

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران. (۱۳۷۴). **تفسیر نمونه**. چ ۱. تهران: دارالکتب الإسلامیة.

ملکوتی‌فر، ولی‌الله. (۱۳۸۸). **تربیت در نهج البلاغه**. بی‌جا: امید مهر.

منصورنژاد، محمد. (۱۳۸۴). **مجله پژوهشهای تربیت اسلامی**. ش ۱. صص ۷-۴۰.

- مهدوی کنی، محمدرضا. (۱۳۷۳). **نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی**. چ ۱. تهران: فرهنگ اسلامی.
- ورّام، مسعودبن عیسی. (۱۳۶۹). **مجموعه ورام، آداب و اخلاق در اسلام**. ترجمه تنبیه الخواطر. محمّد رضا عطایی. چ ۱. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- وفادار، علی. (۱۳۸۴). «مشکلات جوانان و تأثیر رفتار والدین». **مجله نامه علوم انسانی**. ج ۱۲. صص ۸۳-۱۰۲.
- هدایتی فخر داود، ابوالفضل. (۱۳۸۷). **اصول اخلاق اجتماعی اسلام از منظر امام خمینی** (ه). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ه).
- یکصد درس زندگی از امام علی** (ع). (۱۳۸۴). پژوهشکده تحقیقات اسلامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و نمایندگی ولی فقیه. قم: زمزم هدایت.